

Prof. Dr. J.M.G. Leune

Outline voor een bijdrage aan de conferentie “Onderwijs en maatschappij: reflecties op het verdelingsvraagstuk” op 28 oktober 1999 naar aanleiding van het afscheid van Dr. Anton Wesselingh van de Katholieke Universiteit Nijmegen

Een drieluik met drie mini-panelen

A. Over Anton Wesselingh

- Actief als onderwijssocioloog vanaf 1964, dus gedurende 35 jaar.
- Een vooraanstaand representant van de onderwijssociologie in Nederland.
- Was actief betrokken bij het organiseren en stimuleren van het forum der Nederlandse onderwijssociologen (zie o.m. zijn activiteiten in het kader van de Stuurgroep Onderwijsociologie van het SISWO en van de Vereniging OOMO).
- Toonde een brede belangstelling voor onderwijssociologische vraagstukken; verruimde gedurende zijn academische loopbaan zijn blikveld, hoewel hij altijd een bijzondere belangstelling behield voor het thema waarmee hij destijds als beginnend onderwijssocioloog voor het eerst geconfronteerd werd, te weten het vraagstuk van de sociale ongelijkheid van onderwijskansen, dit overigens in het kader van het Leidse “Talentenproject”. Zijn brede interesse komt het meest duidelijk tot uitdrukking in het standaardwerk “Onderwijsociologie; een inleiding” dat hij samen met Jules Peschar schreef.
- Betrokken en toch afstandelijk. Combineerde deelname en distantie. Bleef zich over de maatschappelijke werkelijkheid verwonderen, doch niet zonder engagement. Toonde zich wars van beleidsconformisme en van populisme. Bleef onafhankelijk.
- Relativerend. Bleef bevangen door twijfel. Tekend is een door hem omarmd citaat van Jan Gresshoff dat prijkt boven het voorwoord van zijn dissertatie: “Het kan nooit mijn bedoeling zijn nieuwe waarheden te verkondigen. Al wat men onder die naam aankondigt is zwendel. Er kan voor mij op zijn best slechts sprake zijn van min of meer nieuwe schakeringen en groeperingen van aanwezige gegevens” (uit: J. Gresshoff, Nachtschade, 1958, p. 31). Er is, zo komt het mij voor, een relatie tussen de ruimte die Anton in zijn werk steeds heeft gelaten voor twijfel aan de robuustheid van wetenschappelijke inzichten enerzijds en de integere wijze waarop hij steeds met het vak onderwijsociologie bezig is geweest anderzijds.

B. Enige trends in de Nederlandse onderwijssociologie in de periode 1964-1999

- Toen Anton W. zich op het pad van de onderwijssociologie begaf stond dit vakgebied nog in de kinderschoenen.
- In 1959 verscheen een verslag van een baanbrekend onderzoek naar schoolkeuze en schoolsucces bij het VHMO en het ULO in Noord-Brabant, uitgevoerd en gerapporteerd door Matthijssen en Sonnemans.
- Op 12 december 1964 organiseerde de Nederlandse Sociologische Vereniging een conferentie over “Kernproblemen der Onderwijsociologie”. Toen werd een betekenisvolle programmatische grondslag voor de onderwijsociologie als een academisch specialisme gelegd.
- Sinds die tijd voltrokken zich vier majeure ontwikkelingen van en binnen dit vakgebied:
 - a. verwetenschappelijking, vooral door versterking van de empirische basis en door de daarmee gepaard gaande toepassing van geavanceerde methoden en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek;
 - b. objectverbreding en dat in twee opzichten: inhoudelijk en qua analyse-niveau. Inhoudelijk werden uiteenlopende verschijnselen object van onderwijsociologisch onderzoek: etnisch-specifieke selectie, onderwijskansen van meisjes, de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, verzuiling en ontzuiling, voortijdig schoolverlaten, de invloed van pressiegroepen op het onderwijsbeleid, taakbelasting van leraren, het functioneren van schoolbesturen, het intern functioneren van scholen, de normatieve taak van de school, de betekenis van groeps- en schoolgrootte voor leerprestaties etc. Onderwijsociologen kregen meer en meer oog voor vraagstukken op micro- en meso-niveau.
 - c. vermaatschappelijking, in het voetspoor van de moederdiscipline, de sociologie; in de afgelopen 35 jaar voltrok zich een proces van sociologisering van onderwijsbeleid. Sociologische inzichten bereikten de onderwijspolitieke arena. In het publieke debat over onderwijs en onderwijsbeleid werden en worden termen als ongelijke kansen, socialisatie, reproductie en segregatie meer en meer gemeen goed. Ten behoeve van de tiende Onderwijsociologische Conferentie (die in 1993 plaats vond) analyseerde ik de invloed van onderwijsociologische inzichten op 244 beleidsnota's die achtereenvolgende kabinetten in de periode 1964 tot 1993

op onderwijsterrein publiceerden. Ik concludeerde dat in 106 beleidsnota's (= 43,5 %) sporen van onderwijssociologische inzichten aanwezig bleken. Ik bracht dit mede in verband met een toegenomen activiteit van onderwijssociologen op het terrein van het onderwijsbeleid, zowel in de rol van beleidsvoerder als die van beleidsadviseur. Ten opzichte van het onderwijsbeleid heeft de onderwijssociologie (evenals denk ik een vak als het onderwijsrecht) een lat-relatie onderhouden. Kenmerkend voor zo'n relatie is een selectieve wederzijdse bejegening. Ieder trekt zich op zijn tijd binnen het eigen domein terug.

- d. incorporatie binnen de interdisciplinaire onderwijskunde; bij deze trend was Anton Wesselingh wel heel nauw betrokken, gegeven de ontwikkelingen in de positionering van de onderwijswetenschappen binnen de KUN. In wetenschappelijk opzicht bracht deze ontwikkeling de symbiose met zich van uiteenlopende disciplinaire gezichtspunten. Daar kunnen we positief over zijn, al moet er in dit opzicht nog veel gebeuren. De prijs die daarvoor is betaald is het verlies aan eigen "gezicht" (identiteit) van de voorheen zelfstandige disciplines. Dit offer drukte zwaar op de onderwijssociologie (meer dan bijvoorbeeld op de leerpsychologie, het onderwijsrecht en de pedagogiek); zie het verdwijnen van afstudeerrichtingen en leerstoelen.

C. Enkele opmerkingen over het streven naar vermindering van sociale ongelijkheid van onderwijskansen

- Er was in de afgelopen 35 jaar onmiskenbaar sprake van vermindering van milieuspecifieke selectie in het onderwijs. Leerlingen uit lagere sociale strata:
 - a. kozen na de basisschool meer en meer voor een vorm van algemeen voortgezet onderwijs; vooral door het streven naar vergroting van onderwijskansen is het lager beroepsonderwijs meer en meer gemarginaliseerd;
 - b. hebben hun schoolloopbaan na beëindiging van de leerplicht voortgezet;
 - c. hebben toegang verkregen tot het hoger onderwijs (HBO zowel als WO);
 - d. hebben geprofiteerd van tweede weg- en tweede kansvoorzieningen in het volwassenen-onderwijs (denk eens aan de groei van de "moeder-mavo").

- De opgave om kinderen ongeacht hun attributieve kenmerken (d.w.z. kenmerken die zij bij hun geboorte meekrijgen zoals hun sexe, etniciteit en sociaal-economisch herkomstmilieu) gelijke kansen te bieden op ontplooiing van hun talenten blijft ook op weg naar het jaar 2000 een uitdaging die beleidsmatig prioritaire aandacht behoeft.
- Het streven naar gelijke onderwijskansen wordt door velen principieel omarmd, doch de implementatie hapert. Enkele actuele macro-onwikkelingen bedreigen de effectiviteit van het onderwijsachterstandenbeleid:
 - a. pleidooien voor c.q. strevingen naar vervroeging en verscherping van selectie van leerlingen aan het begin van het voortgezet onderwijs; zie de in gang zijnde trend naar homogenisering van brugklassen. Husèn leerde ons dat een verscherping van de selectie-functie van het onderwijs en het ijveren voor meer gelijke onderwijskansen met elkaar op gespannen voet verkeren. Dit wetenschappelijk inzicht is aan het wegebben;
 - b. vergroting van vrijheidsmarges van scholen, onder meer om eigen middelen te verwerven voor de bekostiging van (extra) schoolvoorzieningen, bijvoorbeeld van extra docenten. Het ontstaan van rijke en arme scholen is bedreigend voor het verwezenlijken van het ideaal van gelijke kansen;
 - c. het binnen het kader van output-controle negeren of bagatelliseren van het vermogen van scholen om leerlingprestaties tot stand te kunnen brengen. Het is niet redelijk om scholen af te rekenen op hun opbrengsten (in termen van gebleken prestaties van hun leerlingen) en daarbij geen rekening te houden met hetgeen zij aan toegevoegde waarde hebben geproduceerd;
 - d. het faciliteren en bekostigen van scholen op grond van hun rendement; er is een spanningsverhouding tussen het scheppen van kansen en het streven naar meer doelmatigheid. Rendementsbekostiging kan leiden tot selectie aan de poort, tot het mijden van leerlingen die uit een oogpunt van rendement als risicovol kunnen worden betiteld.
- Er is een betere benutting wenselijk van sociaal-wetenschappelijke inzichten over vergroting van de effectiviteit van het onderwijsachterstanden-beleid. Er is inmiddels over die effectiviteit het nodige bekend. Het is niet efficiënt dat gemeenten los van elkaar en niet voortbouwend op eerder verworven kennis en inzichten elk het wiel aan het uitvinden zijn (vgl. De Rapportage Minderheden

1999 van het Sociaal en Cultureel Planbureau). Zo kan er lering worden getrokken uit succesvol gebleken projecten zoals het Rotterdamse KEA-project.

De invoering van leerstandaarden voor cruciale kerndoelen op het terrein van rekenen en taal kan een betekenisvolle bijdrage leveren aan het vergroten van de onderwijskansen van leerlingen uit achterstandgroepen (zie het desbetreffende advies van de Onderwijsraad, getiteld “Zeker Weten”, uitgebracht op 6 oktober 1999). Voor het streven naar een effectief achterstandenbeleid dient de rijksoverheid zich, als een speciaal facet van de aanhoudende zorg voor het onderwijs die de grondwet voorschrijft, niet immuun te verklaren. Een effectief achterstandenbeleid is namelijk niet alleen van lokaal doch ook van nationaal belang.